

Pašvitinio apylinkės III tūkst. pr. Kr.–XVIII a. (archeologijos duomenimis)

Ernestas Vasiliauskas

Klaipėdos universitetas

Įvadas. Tyrinėjimų istorija

Pašvitinio apylinkės yra Šiaurės Lietuvoje, Žiemgalos žemumoje. Labai mažai čia archeologijos paminklų. Beveik visi jie daugiau ar mažiau apardytini žmogaus ūkinės veiklos. Sistemingai nėra tyrinėtas né vienas. Tik paminklosaugos tikslais 1989 m. šiek tiek buvo tyrinėtas Aukštadvario sénkapis, o 2005 m. – Pašvitinio miestelis. Žvalgomųjų ekspedicijų atlikta taip pat nedaug. Duomenų apie Pašvitinio valsčiaus archeologijos paminklus XX a. 3–4 dešimtmetyje buvo surinkusi Valstybės archeologinė komisija (VAK)¹. Kiek daugiau pokariu paminklus žvalgė Žeimelio kraštotyrininkas J. Šliavas, tačiau dalis jo surinktos archeologinės medžiagos prapuolė, o tai apsunkina jo paskelbtos informacijos patikrinimą². Pakruojo rajono archeologijos paminklus žvalgė LII ekspedicijos 1968 m. (vad. A. Tautavičius)³ ir 1991 m. (vad. A. Girininkas, R. Jarockis, G. Zabiela)⁴. Vertingos informacijos surinkta 2003 m. „Versmės“ leidyklos organizuotoje ekspedicijoje⁵.

Dauguma iš muziejus patekusiu radinių yra atsitiktiniai. Didžioji jų dalis yra arba buvo saugoma Šiaulių „Aušros“ (ŠAM), Žeimelio „Žiemgalos“ (ŽŽM), Lietuvos nacionaliniame (LNM), Kuršo provincijos (Jelgava) muziejuose. Taigi yra nedaug radinių, leidžiančių pažinti seniausią Pašvitinio praeitį.

Publikacijų apie Pašvitinio apylinkes nėra daug. Tai J. Šliavo publikacija apie Pašvitinio ir Linkuvos apylinkių archeologijos paminklus⁶. Kitose publikacijose jis yra ir plačiau apraše žinomiausią apylinkės paminklą – Pelaniškių piliakalnį⁷. Apie piliakalnį taip pat raše F. Pokrovskis, L. Kšyvickis, P. Tarasenka. Kai kurie Pašvitinio apylinkių archeologiniai objektai ir radiniai yra minimi Lietuvos mokslinėje archeologinėje literatūroje⁸.

Laikotarpis iki Kristaus (III–I tūkst. pr. Kr.)

Pašvitinio apylinkes, kaip ir visą Šiaurės Lietuvą, ledynai paliko vėliausiai, todėl ir pirmieji gyventojai į šiuos kraštus atkeliaavo taip pat palyginti vėlai⁹. Prie Pašvitinio yra surasta tik viena

¹ VAK, b. 8, l. 269–287, 297–302, 304; b. 136, l. 661–662.

² Jarockis R. Kraštotyrininko J. Šliavo surinkti radiniai iš Žeimelio, Kairelių, Aukštadvario, Pakruojo r., Sidabrės ir Raktuvės piliakalnių, Skaistgirio, Žagarės, Joniškio r., ir Tolimėnų piliakalnio, Zarasų r., LII R, f. 1, b. 2434.

³ Tautavičius A. 1968 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita, Vilnius, 1968, LII R, f. 1, b. 258.

⁴ Girininkas A., Jarockis R., Zabiela G. Pakruojo rajono 1991 m. archeologinės žvalgybos rezultatai, ATL 1990 ir 1991 metais, Vilnius, 1992, p. 107–111; Zabiela G., Jarockis R., Girininkas A. Pakruojo rajono 1991 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita, Pakruojis, 1991, LII R, f. 1, b. 1802.

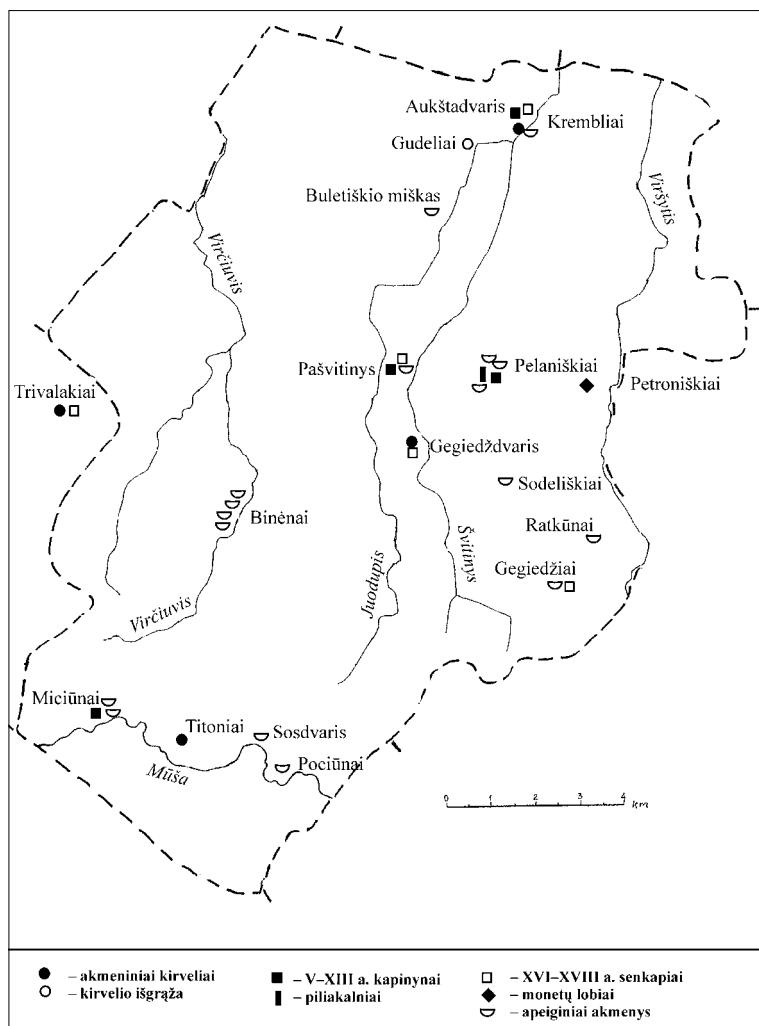
⁵ Archeologų grupė sudarė šių eilučių autorius ir R. Jurgaitis (VPU).

⁶ Šliavas J. Pašvitinio–Linkuvos apylinkių archeologijos paminklai, Kraštotyra, Vilnius, 1970, p. 118–126; Šliavas J. Žiemgalų pėdsakais, Vilnius, 1996, p. 61–62.

⁷ Šliavas J. Kai kurios pastabos žiemgalių klausimui, Kraštotyra, Vilnius, 1967, p. 57–58; Šliavas J. Žiemgalių pėdsakais, p. 14–15.

⁸ Lietuvos TSR archeologijos atlasas, Vilnius, 1977, t. 3; Lietuvos TSR archeologijos atlasas, Vilnius, 1978, t. 4; Žiemgaliai. The Semigallians, Baltų archeologijos paroda. Sud. E. Griciuvienė, Vilnius, 2005.

⁹ Ramanauskaitė-Ostašenkovienė V. Šiaurės vidurio Lietuva laikotarpiu iki Kristaus, Žiemgala, 2003, Nr. 1, p. 3.

1 pav. Archeologinių radinių ir paminklų radimvietės Pašvitinio apylinkėse. Sudarė E. Vasiliauskas

III tūkst. pr. Kr. datuojama gyvenvietė. Apie kitas duomenų nėra. Tai greičiausiai paaiškinama tuo, kad šios vietas, kaip, beje, ir visa Šiaurės Lietuva, dar nebuvo sistemingai žvalgytos, ieškant šių laikotarpių paminklų¹⁰.

Lyginant su gretimomis Jöniškio, Lýgumų¹¹, Žeimėlio apylinkėmis, Pašvitinio apylinkėse labai mažai rasta ir akmeninių kirvių. O apie rastuosius yra tik rašytiniai duomenys. I muziejus jie nepateko arba yra dingę (1 pav.).

ŠAM Archeologijos skyriaus tarpukariu sudarytoje kartotekoje yra **Trivalākiuose** rasto akmeninio dviašmenio kirvio kortelė su piešiniu ir kitais duomenimis¹².

Kraštotorininko J. Šliavo žiniomis, **Krembliai** kaime buvo rastas akmeninis laivinis kovos kirvis (jo likimas neaiškus)¹³.

Taip pat jo žiniomis, **Gegiedždvario** senkapyje, kasant žvyrą, buvo rastas akmeninis kirvis (buvo saugomas Pašvitinio mokykloje, jo likimas neaiškus)¹⁴.

2003 m. ekspedicijos metu užfiksuouti duomenys apie akmeninius kirvius,

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Ramanauskaitė-Ostašenkovienė V. Archeologijos paminklai, Lygumai. Stačiūnai, Vilnius, 2001, p. 48–50.

¹² ŠAM AS AK, buv. in. Nr. 1191.

¹³ Šliavas J. Pašvitinio–Linkuvos..., p. 119.

¹⁴ Ten pat., p. 120.

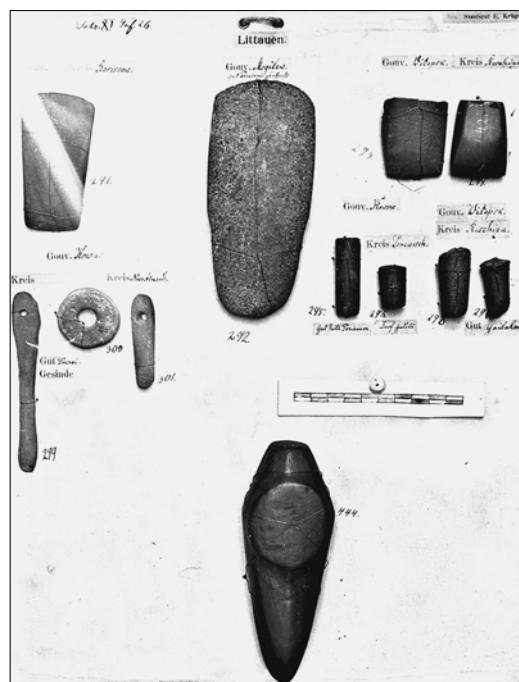
rastus Lizdeikiuose (deja, ekspedicijai jų neteko pamatyti) ir apie dviašmenį Titoniuose (1958 m. perduotas Pakruojo technikumo muziejui, jo likimas nežinomas)¹⁵.

Akmeninių kirvelių radimvietės pa-
prastai rodo galimas tū laikų žmonių
gyvenviečių ar stovyklaviečių vietas. Re-
miantis šiaisiais radiniais, galima teigti, kad
pirmieji žmonės i Pašvitinio apylinkes
užklysdavo vėlyvajame neolite (3100/
2900–2000 m. pr. Kr. – tuo metu apy-
linkės priklausė baltiškai Narvos kultū-
rai) – žalvario amžiuje (2000–600 m.
pr. Kr. – priklausė baltiškai brūkšniuo-
tosios keramikos kultūrai).

Yra duomenų, kad pietinėje Žiem-
galoje (taip pat dabartinėse Pašvitinio
apylinkėse) laikotarpiu prieš Kr., be bal-
tių, gyveno ir finougrai. Tai patvirtina
Aukštadvaryje rastos III tūkstantmečio
prieš Kr. datuojamos apardytos gyvenvietės liekanos, kurioje rasta
finougrams priklausančių šukinės-duobelinės keramikos kultū-
ros dirbinių. Pasak tyrinėtojų A. Vanago ir A. Girininko,
dabartinėje Lietuvos teritorijoje išlikę finougriski vietovardžiai bei
minėti gyvenviečių radiniai liudija apie vidurinį neolitą ir vėly-
vajame neolite čia gyvenusių finougrus¹⁶. Finougrų kilmei pri-
skiriami Pašvitinio apylinkių hidronimai
Virčiuvis, Pīladis¹⁷. Finougrų substratą
Šiaurės Lietuvoje išskyrė ir Žeimelio kraš-
totyrininkas J. Šliavas¹⁸.

KPM iki Antrojo pasaulinio ka-
ro buvo saugoma **Gudeliuose** (Panevė-
žio apskr.) rasta akmeninio kirvio 2,4 ×
1,6 cm dydžio išgrąža (2 pav.)¹⁹.

1991 m. žvalgymu metu **Aukštā-
dvaryje** netoli Gudelių buvo rastas tit-
naginis drožiamasis peilis, liudijantis gal-
būt apie čia buvusią akmens amžiaus
gyvenvietę²⁰. Gali būti, kad radiniai iš
Gudelių ir Aukštadvario yra iš vienos
ir tos pačios gyvenvietės.

2 pav. KPM radiniai.
Akmeninio kirvelio
iš Gudelių išgrąža
(Nr. 296). LNVM,
neg. Nr. 6437.
R. Šnuorės nuotra.

¹⁵ A. Jurgaičio, gyv. Kalevų k., pasakojimas, užra-
šytas autoriaus 2003 m.

¹⁶ Girininkas A. Baltai prie Suomijos įlankos, Lie-
tuvo archeologija, Vilnius, 2000, t. 19, p. 105; Se-
nosios Žiemgalos istorinis ir etnokultūrinis pavel-
das (recenzija), Žiemgala, 2004, Nr. 2, p. 45.

¹⁷ Virčiuvis: est. *Virsta küla, Virts-järv, Virtsu vald:* est. *virts „srutu duobé, klanas“* (žr.: Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas, Vilnius, 1981, p. 387); Šliaivas J. Žiemgalių pēdsakais, p. 50); Piladis – est. *pīhlakas „šermukšnis“* (žr.: Šliaivas J. p. 21). Joniškio rajone yra ir daugiau finougriskos kilmės vietovardžių: Audruvė: fin. aud- (?), est. haud, suom. hauta „duobė“ (Vanagas A. Ten pat, p. 51); Kivė: lyv. kiv, est., suom. kivi „akmuo“ (Vanagas A. Ten pat, p. 158; Šliaivas J. p. 50); Kūra: est. kurat „velnias“, suom. kurata „supurvinti, suteršti“, kura „purvas, nešva-
rumai, išmatos“ (Vanagas A. Ten pat, p. 173).

¹⁸ Šliaivas J. Žiemgalių pēdsakais, p. 21–22, 49–53.
¹⁹ KPM, in. Nr. 296. Jo likimas nežinomas.

²⁰ Girininkas A., Jarockis R., Zabiela G. Pakruojo rajono 1991 m..., p. 109; Zabiela G., Jarockis R., Girininkas A. Pakruojo rajono 1991 m. žvalgomosios..., p. 5.

V–XIII a. laikotarpis

Gyventojų krašte pagausėjo laikotarpiu po Kristaus. Tai liudija apylinkėse lokalizuoti 3 geležies amžiaus kapinynai, piliakalnis, kurie ligi šiol yra vienintelis šaltinis, leidžiantis pažinti I-II tūkstantmečio pradžios Pašvitinio apylinkių žmonių gyvenseną, buitį, pasaulėžiūrą, gyventojų etninę priklausomybę. Nors nėra tyrinėtas né vienas šio laikotarpio paminklas, mūsų trūkstamas žinias papildo atsitiktiniai radiniai, saugomi muziejuose, todėl juos galima apžvelgti atskirai.

Žinomiausias Pašvitinio apylinkių archeologijos paminklas – **Pelaniškių** piliakalnis su priešpiliu. Jis yra 3 km į R nuo miestelio. Padavimai mena, kad kalną supylė belaisvės moterys, žemes sunešusios prijuostėmis²¹. Piliakalnis su priešpiliu turėjo sudaryti jau nukasto ozo, éjusio P–Š kryptimi (i P yra žvyrduobės), dalį²². Piliakalnio aikštélė stačiakampė, suapvalintais kampais, ŠŠR–PPV kryptimi 50 × 25 m dydžio, 7–8 m aukščio šlaitais. Galuose yra buvę pylimai: PPV 1,5–2,5 m, o ŠŠR – apie 1 m. Vartų vieta, pagal išorinius požymius, tikriausiai buvo PV piliakalnio dalyje. V–ŠV dalyje matyti tikriausiai buvusios terasos liekanos. I Š nuo piliakalnio buvo 23 × 23 m dydžio ir 2 m aukščio priešpilis, nuo pilies atskirtas grioviu. Jame jau nuo seno laidojama, šlaitai sutvirtinti akmenimis. Piliakalnio aikštélė apardyta 1911 m., pradėjus ir ten laidoti mirusiuosius. Kasant kapų duobes, randama degesių, lipdytos grublétosios keramikos²³. R pusėje teka Šiurpės upelis²⁴, slėnis yra pelkėtas (3, 4 pav.).

²¹ Užrašyta 2003 m., pateikėja E. Turčinskienė, gim. 1918 m., gyv. Pelaniškiuose.

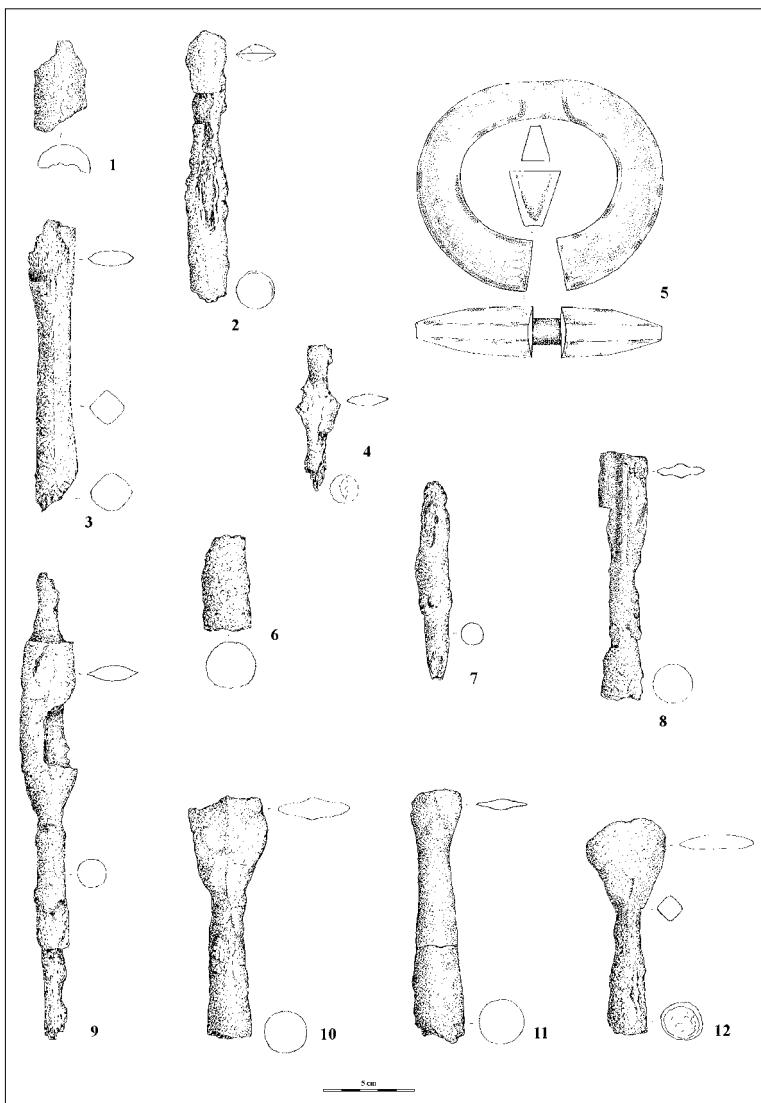
²² Lietuvos ekologijos instituto vyro mokslinio bendradarbio R. Kunsko informacija. Autorius dėkoja už suteiktą informaciją.

²³ Šliavas J. Pašvitinio–Linkuvos..., p. 119–120.

²⁴ Dar kitaip vadinamas Kumšela, Piladžiu (užrašyta 2003 m., pateikėja Z. Mickevičienė, gim. 1941 m., gyv. Pelaniškiuose).

4 pav. Pelaniškių piliakalnio pylimas iš šiaurės pusės.
2003 m.
E. Vasiliausko nuotr.

5 pav. Pelaniškių kapinyno radiniai:
1–4, 6, 8, 10–12 – įmovinių ietigalių fragmentai,
5 – žalvarinė kario apyrankė,
7, 9 – geležinis įtveriamas ietigalis ir įvara.
LNM AR 705: 4, 1,
7, 3, 5, 6, 8; 1, 2,
4, 6, 7 – be in. Nr.
LNM AK.
A. Ruzienės pieš.

Papédės gyvenvietės liekanos užfiksuotos 1991 m. žvalgomosios ekspedicijos metu į P ir PV nuo piliakalnio²⁵.

Piliakalnyje bandoma lokalizuoti žiemgalių Šiurpės (*Serpen*) pilies apygardos, minimos 1259 m.²⁶, centrą. Istorikas R. Jurgaitis čia taip pat bando lokalizuoti Hermano Vartbergės, Baltramiejaus Hionekės kronikose 1348 m. minimą lietuvių Bučiūnų (Businne, Bussike, Basyne, Basin) pilį²⁷.

Pelaniškių kapinynas (?). 1975 m. ūkinį darbų metu atsitiktinai rasta VI–XI a. datuojamų 12 archeologinių dirbinių, buvusių vadinamajame „raitelio kape“ (5 pav.)²⁸.

Tai žalvarinė storagalė apyrankė, kurios galai dekoruoti iškartomis. Šios apyrankės yra dažnai aptinkamos Žiemgalioje ir yra datuojamos V–VI a. Be žiemgalių, jomis puošesi žemaičiai, kuršiai, skalviai ir kitos baltų gentys²⁹.

Kita – žalvarinė vadinamoji „kario“ apyrankė. Apyrankė yra trapecinio pjūvio, galai dekoruoti smulkių taškučių eilėmis, sudarančiomis trikampelius su ataugėlėmis, pakrašciai – įmuštų taškeliai ir iškartelių kombinacijas³⁰. „Kario“ apyrankės taip pat yra rastos keliuose pietinės Žiemgalos kapinynuose (Jauneikiai, Šukioniai), kur jos datuojamos X–XI a.³¹ Ankstyvesnės – VIII a. – rastos tyrinėtame rytinės Žiemgalos Drengerū–Čunkanų (Bauskės r.) kapinyne. Todėl manoma, kad jos yra kilusios iš Žiemgalos³². Ypač daug „kario“ apyrankių rasta Latgalijoje. Pelaniškiuose rastoji „kario“ apyrankė pagal latvių archeologės J. Daigos sudarytą tipologiją yra priskiriamai I tipo d variantui. Čia jos datuojamos apie 800 m. arba IX a. pradžią³³.

Ginklams priskiriami ir geležiniai ietigaliai. Viena jų dalis – įmoviniai. Deja, jie yra sulaužyti, plunksnų formos nustatyti neįmanoma, liko tik įmovos su dalimi plunksnų (neaišku, ar jie buvo specialiai sulaužyti, ar sulaužyti radimo metu). Tad geležinių ietigalių negalime priskirti konkrečiam tipui ir tiksliau datuoti.

Kitai grupei skiriamas įtveriamas lauro lapo formos ietigalis bei lęšio pjūvio plunksna, įvara – apvali. Kito ietigilio likus tik įvara. Tokie ietigaliai datuojami VI–VII a. iki X–XI a.³⁴

2001 m. Lietuvos istorijos institutas (LII) (vad. dr. I. Vaškevičiūtė), siekdamas nustatyti spėjamo kapinyno vietą, ištyrė 30 m², tačiau radinių nerado³⁵. Kapinynas tikriausiai buvo jau nukasto ozo vietoje.

Pašvitinys. ŠAM yra saugoma keletas VI–VII a. žalvarinių radinių. Tikslios radimo aplinkybės nėra žinomas (6 pav.)³⁶.

Tai dvi VII a. datuojamos žalvarinės lankinės skliutakojės segės (viena sveika, o kitos fragmentas). Segių kojelės ornamentuotos lygiagrečiomis linijomis ir zigzagu išdėstyta taškučių kombinacijomis³⁷.

²⁵Zabiela G., Jarockis R., Girininkas A. Pakruojo rajono 1991 m. žvalgomosios..., p. 15.

²⁶Liv, esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten / Begründet von F. G. Bunge, forgesetzt von H. Hildebrand, Riga, 1881, Bd. III, Nr. CCCXXXVIII; Šliavas J. Kai kurios..., p. 57–58; Šliavas J. Žiemgalių pėdsakais, p. 14; Žemgaliai senatnē / Žiemgalai senovėje, Rīgā, 2003, p. 88–89.

²⁷Jurgaitis R. Kur stovėjo Bučiūnų pilis, Žiemgala, 2003, Nr. 1, p. 9–15.

²⁸Radiniai saugomi LNM, AR 705: 1–8 ir neinv.

²⁹Vaškevičiūtė I. Žiemgaliai V–XII amžiuje, Vilnius, 2004, p. 79.

³⁰Žiemgaliai. The Semigallians, p. 106, Nr. 518.

³¹Vaškevičiūtė I. Žiemgaliai..., p. 80.

³²Atgāzis M. Drengēru–Čunkānu 241 kaps un šķēpu līdzdošanas tradīcija 8.–9. gs. zemgaļu apbedījumos, AE, Rīgā, 1994, t. 17, p. 37.

³³Daiga J. Karavīra aproce, AE, Rīgā, 1974, t. 11, p. 175.

³⁴Vaškevičiūtė I. Žiemgaliai..., p. 55.

³⁵ATL, Vilnius, 2002, p. 287.

³⁶Lietuvos TSR archeologijos atlasas, t. 3, p. 85; Radiniai saugomi ŠAM (in. Nr. 1275-76, 1137, A-L 37: 1–3).

³⁷ŠAM, 1275-76/A-L 37: 2, 3; Lietuvos TSR archeologijos atlasas, t. 4, p. 43–44.

Taip pat rastas 1 žalvarinės smeigtukas kiaurakryžme galvute³⁸. Žiemgalioje randami VI–VII a. kapuose³⁹.

Duomenys apie **Miciūnų** kapinyną yra paskelbtos „Versmės“ leidyklos „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Lygumai. Stačiūnai“⁴⁰.

Gegiedžių senkapis buvo 1,2 m iš Š nuo Gegiedžių fermų, iš ŠR nuo kelio Linkuva–Pašvitinys, iš ŠR nuo Ratkūnų kaimo kapinaičių⁴¹. 1991 m. žvalgant jį (datuotas I tūkst. antraja puse–II tūkst. pradžia), konstatuota, kad jis visiškai sunardytas, apkasant minėtas kaimo kapinaites. ŠV jų pusėje išliko 5 m pločio nenukastas ruožas, iš kurio šlaito griūva žmonių kaulai. Greičiausiai tame būta ir velyvų XVI–XVII a. palaidojimų. Kadangi muziejuose radinių iš šios vietovės nėra, tai apsunkina kapinyno tikslinę datavimą.

Duomenis apie apardytą Gegiedždvario senkapių, vadinančią Švedų kapais, užfiksavo J. Šliavas. Jis buvo 1,9 km iš PV nuo Pelaniškių pilialkalnio, 100 m nuo kelio Pašvitinys–Linkuva, Švitinio ir bevardžio upelio santakoje. Čia buvo randama žmonių kaulų, geležinių ir žalvarinių dirbinių, kurie į muziejus nepateko⁴². 1991 m. žvalgant senkapių (datuotas I tūkst. antraja puse–II tūkst. pradžia), konstatuota, kad jis visiškai sunaikintas karjero devintajame dešimtmetyje⁴³. Kadangi muziejuose radinių iš šios vietovės nėra, tai apsunkina tikslinę kapinyno datavimą.

Aukštadvario kapinynas yra dešiniajame Švitinio krante, šalia Griķpeldžių–Aukštadvario kelio, priešais buvusio dvaro sodybą. Ariant lauką, rasta žmonių kaulų. 1973 m. iš ŽŽM pateko VII–IX a. žalvarinių ir geležinių radinių⁴⁴ (7–9 pav.). 1991 m. žvalgomosios ekspedicijos metu konstatuota, kad kapinynas užima nemažą – 200 × 200 m plotą⁴⁵.

Galvos papuošalui priskiriamas žalvarinė stačiakampė 3,9 × 4,6 cm dydžio apgalvio skiriamoji plokštėlė (7 pav.). Tokie apgalviai datuojami VI–VII a., retkarčiais nešioti ir VIII a.⁴⁶

Krūtinės papuošalamas priskiriami 3 žalvariniai kryžiniai smeigtukai. 2 smeigtukai yra su pusrutulio formos buoželėmis galuose⁴⁷. Jie datuojami VI–VII a.⁴⁸ Vienas smeigtukas – su apskritomis plokštėlėmis kryžmą galuose (dekoruotos kon-

6 pav. Pašvitinio kapinyno radinių. ŠAM 1275, 1276; A-L 37: 2, 3. A. Šapaitės nuotr.

³⁸ ŠAM, 1137/A-L 37: 1; *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, t. 4, p. 82; *Ziemgaliai. The Semigallians*, p. 96, Nr. 462.

³⁹ Vaškevičiūtė I. *Ziemgaliai...*, p. 74.

⁴⁰ Ramanauskaitė-Ostašenkovienė V. *Archeologijos paminklai, Lygumai. Stačiūnai*, Vilnius, 2001, p. 53.

⁴¹ Girininkas A., Jarockis R., Zabiela G. Pakruojo rajono 1991 m. ..., p. 109; Zabiela G., Jarockis R., Girininkas A. Pakruojo rajono 1991 m. žvalgomosios..., p. 15.

⁴² Šliavas J. *Pašvitinio–Linkuvos...*, p. 120.

⁴³ Girininkas A., Jarockis R., Zabiela G. Pakruojo rajono 1991 m. ..., p. 109; Zabiela G., Jarockis R., Girininkas A. Pakruojo rajono 1991 m. žvalgomosios..., p. 8.

⁴⁴ *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, t. 3, p. 23; Jarockis R. *Kraštotyrintinko J. Šliaivo...*, LII, f. 1, b. 2434. Radiniai saugomi ŠAM (in. Nr. GEK Nr. 95584-89/I-A 285: 1–6).

⁴⁵ Zabiela G., Jarockis R., Girininkas A. Pakruojo rajono 1991 m. žvalgomosios..., p. 5.

⁴⁶ Vaškevičiūtė I. *Ziemgaliai...*, p. 58.

⁴⁷ ŠAM GEK 95585-86, I-A 258: 2, 3; *Ziemgaliai. The Semigallians*, p. 97, Nr. 466.

⁴⁸ Vaškevičiūtė I. *Ziemgaliai...*, p. 74–75.

centriniais apskritimais) ir įvertu pusmėnulio formos grandinėlių laikikliu (buves dengtas sidabro plokšteli) (7 pav.). Tokie smeigtukai datuojami VIII–IX a.⁴⁹

Žalvarinė apyrankė su trikampe iškilia briauna. Jos aukštis – 3,8 cm, skersmuo – 7,4 × 8,6 cm. Dekoruota įmuštu taškeliu bei akučių kombinacija (8 pav.). Tokiomis apyrankėmis puošėsi tik žiemgalės ir žemaitės; apyrankės datuojamos V–VI a.⁵⁰

Ginklams priskiriamas ir geležinis įmovinis ietigalis – karklo lapo plunksna (pjūvis rombinis) (9 pav.). Jo ilgis – 18,1 cm, plunksnos ilgis – 10,6 cm, plotis – 3,1 cm, storis – 5 mm. Tokie ietigaliai baltų kraštuose buvo paplitę VII–XII a.⁵¹

XVI–XVIII a. laikotarpis

Nėra žinoma paminklų iš XIV–XV a. Jų rasta tik iš XVI–XVII a. Šio laikotarpio paminklų grupei priskiriami vėlyvieji senkapiai, miestelių kultūriniai sluoksniai, apeiginiai akmenys, numizmatikos radiniai.

Aukštadvario–Gudelių senkapis. 1989 m. rugsėjo 15 d. i ŠAM paskambino MMT atstovas ir paprašė nuvažiuoti į Aukštadvario kaimą, kur melioratoriai laukuose aptiko kapą ir radinių.

Senkapis yra apie 1,5 km į PV nuo Aukštadvario kaimo, apie 120 m į R nuo Švitinio upelio, apie 400 m į PR nuo Švitinio ir Juodupio santakos, vos matomas kalvelės viršuje, ant kurios sustumta akmenų krūva (10 pav.). Melioracijos grioviai buvo iškasti lygiagrečiai upeliui. Ties 5-uoju grioviakasė perpjovė 5 kapus. Aplinkui mėtėsi kaulų nuolaužos, kaukolių liekanos. Du kapus „atpreparavo“ darbininkai. Pagal pasakojimus, rasta: žalvarinis kryželis, du žiedai, vienas platėjančiu priekiu, kitas juostinis, du žvangučiai, peilis, kryželis. Žiedus ir žvangučius melioratoriai pasiėmė, o peilį ir odinį dirbinį išmetė.

Tyrinėjimų (ŠAM, vad. B. Salatkienė) metu baigtį preparuoti ir užfiksuoti du atviri kapai. Pagal žymes griovio sienoje

užfiksuoja dar 3 kapai. Tyrinėjimų metu

rasti 5 kapai (11 pav.), 5 radiniai (15 pav.).

Kapai iškasti negiliai, 50–70 cm.

7 pav. Aukštadvario kapinyno radiniai (iš J. Šliavo rinkinio).

ŠAM GEK 95589/I-A 258: 6; GEK 95588/I-A 258: 5/

8 pav. Aukštadvario kapinyno rasta apyrankė (iš J. Šliavo rinkinio). ŠAM GEK 95584/I-A 258: 1

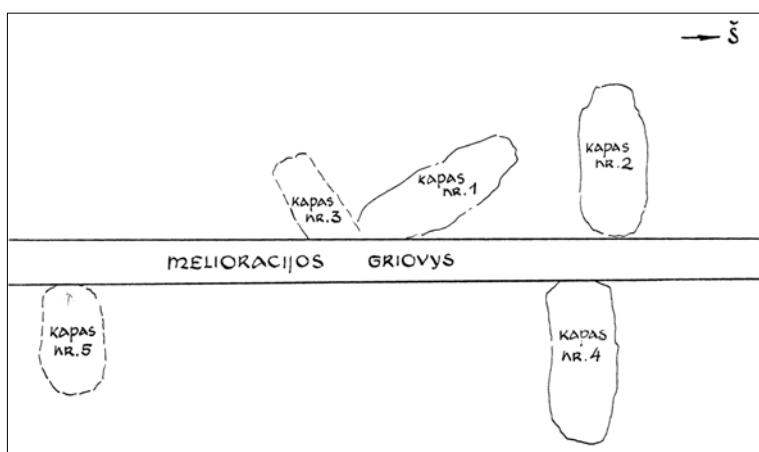
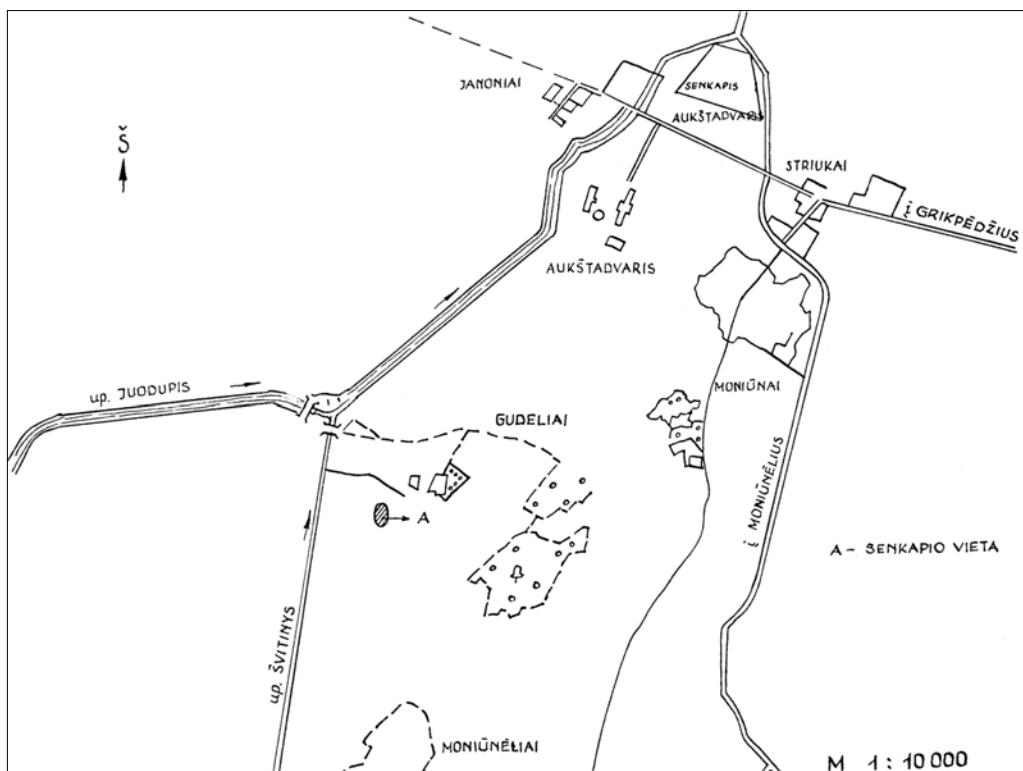
9 pav. Aukštadvario kapinyno rastas geležinis įmovinis ietigalis (iš J. Šliavo rinkinio). ŠAM GEK 95587/I-A 258: 4

A. Šapaitės nuotraukos

⁴⁹ Ten pat., p. 75.

⁵⁰ Ten pat., p. 79.

⁵¹ Ten pat., p. 52.

10 pav. Aukštadvario senkapiro situacijos planas

11 pav. Aukštadvario senkapiro tyrinėtų kapų situacijos planas

Pagal Salatkienę, 1989

Senkapis žvalgytas 1991 m. Žvalgymu metu buvo rasti du XVII a. Jono Kazimiero šilingai.

Kapas Nr. 1. Moters kapo likučiai, galva orientuota 310°. Kapo duobės kontūrai neišskyrė, tačiau konstatuotos karsto liekanos šalia griaučių ir po jais. Moteris paguldyta ant nugaros, kaukolė gulėjo ant kairiojo šono, dantys sukasti. Išliko dešinioji ranka (sulencta kiek per alkūnę, plaštaka guli ant kairiojo klubo). Kairiosios rankos žastikaulis guli tiesiai, kitų kaulų nėra. Kojos ištiestos (12 pav.). Griaučių ilgis – 160 cm, pečių plotis – 28 cm, klubų plotis – 23 cm, tarp kelių – 16 cm, tarp pėdų – 16 cm.

Dešinėje kaukolės pusėje buvo žalvarinis smeigtukas maža apvalia galvute. Tikriaujai naudotas skarelei prie plaukų prisegti.

Šalia rastas geležinis peilis tiesia nugarėle, pusė medinių kriaunų ir odinio dirbinio fragmentas. Panašu, kad šie dirbiniai buvo išmesti iš kapo.

Radiniai (15 pav.):

1. Žalvarinis smeigtukas su apvalia galvute, puošta skersiniu grioveliu. Ilgis – 5,9 cm.

2. Geležinis peilis tiesia nugarėle, mato si medinių kriaunų liekanos ir viena geležinė kniedė kriaunoms pritvirtinti. Ilgis – 10,5 cm.

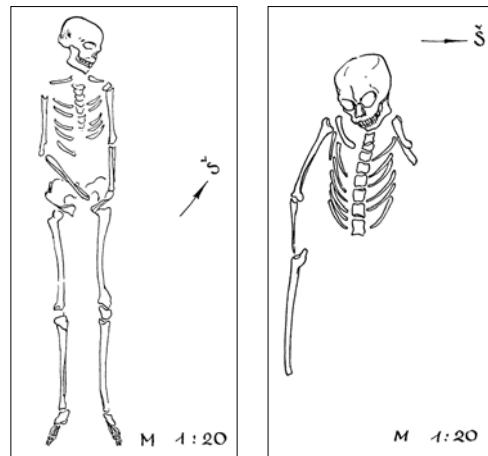
3. Medinių kriaunų viena pusė. Kriaunas siauresnės prie ašmenų, i galą paplatintas, užapvalintos, matosi 3 kniedžių skylutės. Ilgis – 6,8 cm.

4. Odinio dirbinio fragmentas – greičiausiai nuo peilio makštės. Fragmentas išgaubtas, viršutinis 2,8 cm kraštas išenkta i vidų, apie 0,5 cm nuo krašto išpjautas 1 cm ilgio plysys ir per jį perkinta 0,7 cm pločio odos juostelė. Šalia tos juostelės 0,7–0,8 cm nuo užlenkto krašto matosi dvi yla išdurtos skylutės 0,7 cm viena nuo kitos.

Kapas Nr. 2. 80 cm į Š nuo kapo Nr. 1 ŠV galo, orientuotas 270°. Kape palaidota moteris, paguldyta ant nugaros, kaukolė kiek pasvirusi į dešinę. Dešinė ranka ištiesta pagal šoną, plaštaka – ant dešinio klubo. Išlikę tik krūtinės, dešinės rankos ir dešinės kojos kaulai. Kitų kaulų nėra – išmėtyti melioratorių (13 pav.). Griaucių ilgis – 120 cm, pečių plotis – 31 cm. Iškapių nerasta.

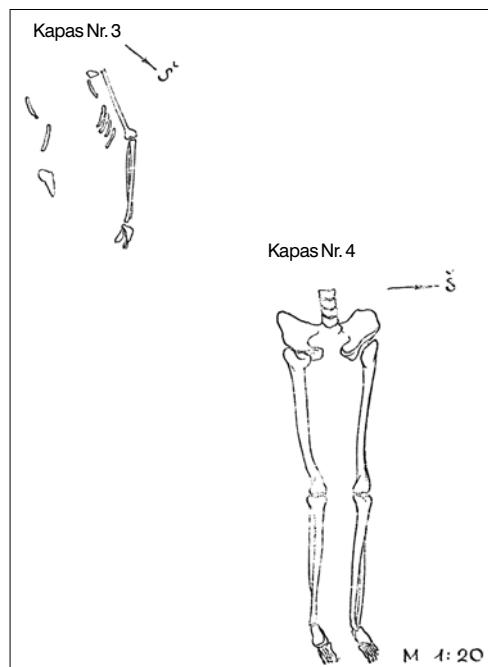
Suardytas kapas Nr. 3. Prie kapo Nr. 1, iš P pusės, Jame nemažai kaulų. Apie 60 cm gylyje išryškėjo raktikaulis, kairiosios rankos kaulai, kairioji mentė, keletas šonkaulių. Ranka buvo kiek sulenkta per alkūnę. Dešiniosios pusės kaulai išmėtyti, kaukolės nėra (14 pav.). Išlikusių griaucių ilgis apie 80 cm. Orientacija skiriasi nuo kitų kapų – 210°. Kapas suardytas melioracijos darbų.

Kapas Nr. 4. Tarp kapų Nr. 1 ir Nr. 2, R griovio sienelėje matėsi kapo duobės pjūvis, siaurėjantis gilyn. Matėsi grioviakasės perkirstų kaulų galai. Visas kapas atsidengė 56 cm gylyje. Palaikėjo, kad grioviakasė nupjovė viršutinę ka-

12 pav. Aukštadvario senkapio kapas Nr. 1.
Pagal Salatkienę, 1989

13 pav. Aukštadvario senkapio kapas Nr. 2.
Pagal Salatkienę, 1989

14 pav. Aukštadvario senkapio kapai Nr. 3, 4.
Pagal Salatkienę, 1989

po dalį. Išliko tik dalis stuburo, abiejų kojų kaulai, klubai ir abiejų rankų kaulai nuo alkūnių. Orientuotas 270°. Rankos buvo ištęstos palei šonus, plaštakų būta žemiau klubų ant šlaunikaulių, kojos ištęstos (14 pav.). Išlikusių griauciu ilgis – 120 cm, klubų plotis – 30 cm, tarp kelių – 15 cm. Įkapių nerasta. Karsto liekanos ar kapo duobės kontūrai griauciu lygyje neišsiskyrė.

Kapas Nr. 5. Apie 2,5 m į P nuo kapo Nr. 1, netoli P griovio galo, R sienelėje, buvo kaulų. Tai būta kelių sānarių, pėdos atsuktos į R. Už 8 cm virš kairiojo kelio ir sienelės kyšojo grioviakasės sulankstytas geležinis peilis tiesia nugarėle. Kapo liekanų atidengti nepavyko. Nuėmus velėnā, apie 20–25 cm gylyje atsidengė 60 × 40 cm dydžio akmuo, gulintis apie 20 cm virš kojų kaulų. Akmuo paliktas nejudintas, todėl kapas liko nepreparuotas.

Radiniai:

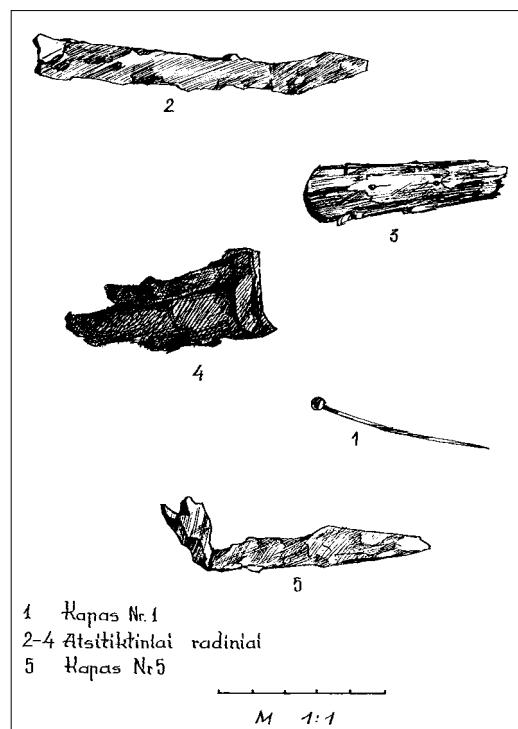
1. Geležinis peilis tiesia nugarėle, nulaužtu galu. Peilis sulenkta stačiu kampu (15 pav.). Ilgis – 10 cm.

Pagal radinius senkapis datuojamas XVI–XVII a. Tranšėja palietė rytinį senkapio pakraštį, nes į R iškastuose grioviuose kapų ar kaulų liekanų nerasta. Išlikę palaidojimai turėtų būti kalvelės viršuje, sustumtoje akmenų krūvoje.

Netoli Švitinio ir Juodupio santakos, apie 100 m į PR, dešinėje keliuko pusėje, melioracijos griovio kairėje pusėje 100–120 cm gylyje po molio sluoksniniu matėsi grioviakasės perpjautas medžio šaknų ir plonų rastelių klojinyse. Jo esama apie 50 × 50 m plote. Medžiai gerai išsilaike⁵². Neaišku, ar minėti Aukštadvario kapinynas ir Aukštadvario–Gudelių senkapis yra vienas ir tas pats paminklas.

Kriauniniai peiliai Lietuvos senkapiuose aptinkami nuo XVI–XVII a.⁵³

Smeigtukai, panašūs į rastąjį kapec Nr. 1, yra aptikti ir kituose Lietuvos senkapiuose (Karmėlavos, Mažeikių (Šiaulių r.), Šapnagiai)⁵⁴.

15 pav. Aukštadvario senkapio XVI–XVII a. radiniai. Pagal Salatkienę, 1989

⁵² Salatkienė B. Aukštadvario–Gudelių Pakruojo senkapio 1989 m. tyrinėjimų ataskaita, Šiauliai, 1990, LII R, f. 1, b. 1657, ŠAM AS A, Nr. 193; Salatkienė B. Aukštadvario–Gudelių senkapiai, ATL 1988 ir 1989 m., Vilnius, 1990, p. 174–176; Žiemgaliai. *The Semigallians*, p. 208, 217, Nr. 1244; Girininkas A., Jarockis R., Zabiela G. Pakruojo rajono 1991 m. ..., p. 109; Zabiela G., Jarockis R., Girininkas A. Pakruojo rajono 1991 m. žvalgomosios..., p. 5; Ostašenkovienė V. Vėlyvieji Šiaurės vidurio Lietuvos senkapiai, Žiemgala, 2005, nr. 2, p. 15. Radiniai saugomi ŠAM (inv. Nr. A-L 13: 1–5).

⁵³ Rickevičiūtė K. Karmėlavos kapinynas, LA, Vilnius, 1995, t. 11, p. 80; Urbanavičienė S. Diktarių kapinynas, LA, Vilnius, 1995, t. 11, p. 178–179; Varnas A. Tulpiakiemio senkapiai, LA, Vilnius, 1995, t. 11, p. 254; Vaškevičiūtė I. Mažeikių (Šiaulių r.) XVI–XVII a. kapinynas, LA, Vilnius, 1995, t. 11, p. 292; XVI–XVII a. Pavirvytės–Gudų kapinyno (Akmenės r.) kapai, LA, Vilnius, 1995, t. 11, p. 318.

⁵⁴ Rickevičiūtė K. Karmėlavos kapinynas, p. 93; Ostašenkovienė V. Vėlyvieji..., p. 18.

1 lentelė

Kaulinės medžiagos radinių lyties ir amžiaus diagnostika⁵⁵

Kapo Nr.	Radinis	Lytis	Amžius
1.	skeletas	mot.	25–30 m.
2.	skeleto fragm.	mot.	20–25 m.
4.	skeletas (be kaukolės)	vyr.	20–40 m.

1991 m. žvalgytas karjero apardytas **Trivalākių** (Mikniūnų) senkapis. Jo tiksliai chronologija nėra nustatyta⁵⁶.

Kitai archeologinių radinių grupei skiriami lobiai ir pavienės monetos.

Duomenis apie **Petroniškių** lobį užfiksavo J. Šliavas. Lobio likimas nežinomas⁵⁷.

Apie pavienes monetas, patekusias į muziejus, duomenų yra tik iš ŠAM. Čia yra saugoma 1694 m. Saksonijos 1/12 talerio iš Pašvitinio (?)⁵⁸.

Lobiai – svarbus šaltinis buvusiai piniginei apyvartai, krašto ekonomikos istorijai tyrinėti. Jų nebuvimas liudija, kad XVI–XVIII a. Pašvitinys nebuvo svarbus to meto prekybinis-ekonominis centras. Kelias iš Šiaulių į Žeimelį tikriausiai éjo per Joniškį.

Iki šiol nėra lokalizuota ir tyrinėta né viena XVI–XVIII a. kaimavietė, dvarvietė.

Pasak M. Valančiaus, pirmoji Pašvitinio bažnyčia (tiksliai neaišku, kokios sakralinės paskirties pastatas – koplyčia ar bažnytėlė) pastatyta 1459 m., kiti tyrinėtojai nurodo 1495 m. datą⁵⁹. Pirmą kartą miesteliu Pašvitinys įvardintas 1637 m., o turgaus bei prekymečių privilegiją gavo 1703 m.⁶⁰

Pašvitinio apylinkės tuo metu priklausė Žemaitijos vyskupijai, čia buvo vyskupo dvaras. Iš XVI a. pabaigos–XVII a. pirmosios pusės žemaičių vyskupų kelionių aprašymų (*itinerarium*) matyti, kad dvare ne kartą lankési vyskupai: Merkelis Giedraitis 1595–1605 m. – 2, Mikalojus Pacas 1611–1613 m. – 5, Stanislovas Kiška 1619–1621 m. – 2, Jurgis Tiškevičius 1634–1642 m. – 3 kartus⁶¹.

2005–2006 m., „Versmės“ leidykrai ir Pašvitinio seniūnijai parėmus, Pašvitinio miestelyje buvo atlikti pirmieji archeologiniai žvalgomieji tyrinėjimai (KU IK, vad. E. Vasiliauskas), norint nustatyti kultūrinių sluoksnių paplitimą ir jų chronologiją. Jų metu buvo iškasta 15 šurfų ir ištirtas bendras 27,9 m² plotas.

Kultūriniai sluoksniai su XVII–XVIII a. datuojama tradicine krašto (redukcine) ir oksidacine glazūruota keramika (kaip rodo archeologiniai tyrinėjimai Joniškio senamiestyje, ankstyvus –

⁵⁵ Tyrimus atliko dr. R. Jankauskas ir dr. A. Barokus.

⁵⁶ Girininkas A., Jarockis R., Zabiela G. Pakruojo rajono 1991 m. ..., p. 111; Zabiela G., Jarockis R., Girininkas A. Pakruojo rajono 1991 m. žvalgomosios..., p. 18.

⁵⁷ Šliavas J. Pašvitinio–Linkuvos..., p. 120; Ivanauskas E. *Lietuvos pinigų lobiai. Paslėpti 1390–1865 m.*, Vilnius, 1995, p. 335.

⁵⁸ Patikrinta JIKM (duomenys 2005 m. sausio 20 d.), ŠAM (informacija pateikė Archeologijos skyriaus vedėja A. Sapaitė; duomenys 2005 m. balandžio 20 d.); ŠAM GEK 1978, I-N 4459), LNM (informacija pateikė Numizmatikos skyriaus vedėja D. Grimalauskaitė; duomenys 2005 m. sausio 20 d.). Straipsnio autorius dėkoja už suteiktą informaciją.

⁵⁹ Vaivada V. *Katalikų bažnyčia ir reformacija Žemaitijoje XVI a.: esminiai raidos bruožai*, Klaipėda, 2004, p. 158; Didžpetris V. *Linkuvos karmelitų bažnyčia ir vienuolynas*, Vilnius, 1993, p. 5; Jurgaitis R. Pašvitinio parapijos archyvas, *Lietuvos istorijos metraštis. 2004 metai*, Vilnius, 2005, p. 180–181; tokios datos nerandame Z. Kiaupos studijoje (žr. Kiaupa Z. *Upytės miestietiškų gyvenviečių tinklo formavimasis XV a.–XVI a. pirmojoje pusėje, Iš Panevėžio praeities: Upytės žemei 750 metų*, Panevėžys, 2005, p. 57–69).

⁶⁰ Meilus E. *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII a. II pusėje–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 29, 165.

⁶¹ Jurgaitis R. Pašvitinio parapijos archyvas, p. 181.

16 pav. XVI–XVII a. tradicinė krašto keramika rasta vakarinėje Pašvitinio miestelio dalyje

17 pav. Šurfas Nr. 3. 2005 m.

18 pav. Šurfas Nr. 13. Matosi 1943 m. sudegusio pastato akmeniniai pamatai. 2006 m.

E. Vasiliausko nuotraukos

XVI a. sluoksnius yra beveik neįmanoma užfiksuoti⁶²⁾ rasti Pašvitinio miestelio centrinėje dalyje – aikštėje ir šventoriuje, šurfuose Nr. 14, 15 (19 pav.). Be to, vakarinėje miestelio dalyje, Joniškio g. sklype Nr. 2, atsitiktinai rasta XVI–XVII a. žiestos tradicinės (redukcinės) krašto keramikos šukė profiliuotu kakleliu (16 pav.). Šurfuose Nr. 3, 5, 13 užfiksotas rusvo smėlio, sumišusio su pilkom žemėm, sluoksnis, kuriame buvo degesių (17, 18 pav.). Pastarųjų sluoksnų chronologija ir susiformavimo aplinkybės lieka neaiškios.

Nustatant Pašvitinio susikūrimo pradžią, nemažai duomenų gali suteikti paties miestelio urbanistinė struktūra. Tuo metu bažnytkaimis buvo linijinio (gatvinio) tipo – įėjo nuo bažnyčios su šventoriaus kapinėmis (nuo XVI a.) šiaurėje (kelias vedė link Žeimelio) i pietus (čia yra XIX–XX a. kapinės); toliau kelias vedė link Linkuvos. Šiauriniame gale ant kalvelės šalia bažnyčios buvo turgaus aikštė; čia kryžiavosi keliai, ējë iš Joniškio, Žeimelio, Pelaniškių ir Linkuvos. Sklypai aplink aikštę turėjo būti smulkūs.

Panaši urbanistinė struktūra atsekama ir i R įsikūrusiame Kriukų miestelyje. Seniausi žinomi Kriukų žemėlapiai yra 1865 ir 1869 m.⁶³ Juose pavaizduotas to meto miestelio užstatymas. Pagal tai galima spręsti, kad bažnytkaimis buvo linijinio (gatvinio) tipo – įėjo nuo bažnyčios (čia XVII–XIX a. pradžioje buvo Kriukų senkapis) pietuose iki kapinių (XIX–XX a.) šiaurėje. Sklypai buvo pailgi, išdėstyti abipus gatvės. Ties buvusia turgaus aikštė (dabar miestelio centras) kirtosi keliai, ējë iš Joniškio, Žeimelio, iš Kalvių bei Stagarių kaimų. Sklypai prie aikštės PR ašies buvo smulkesni, kas rodo jų ne žemės ūkio

⁶²⁾ Vasiliauskas E. Joniškis XVI–XVIII a., *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 2005, t. 27, p. 126.

⁶³⁾ Miškinis A. *Vakaru Lietuvos miestai ir miesteliai*, Vilnius, 2004, t. 3, kn. 1, p. 465–467.

19 pav. Šurfas Nr. 15

20 pav. Tyrinėjimai
Pašvitinio bažnyčios
šventoriuje.
„Žiemgalos“ draugijos
Joniškio skyriaus
nariai T. Butautis
ir A. Bitaitis atidengia
XVII–XVIII a. kapus

2006 m. E. Vasiliausko
nuotraukos

paskirti. Juose tuo metu daugiausia gyvenę žydai. Taigi miestelio linijinis planas bei tai, kad bažnyčia (pastatyta 1792 m.) yra ne centre (kaip Pašvitinyje), o pietiniame miestelio pakraštyje, rodo, kad Kriukų urbanistinė struktūra buvo susiformavusi jau XVI a. antrojoje pusėje–XVII a., po Valakų reformos. Bažnyčios statybai tikriausiai buvo parinktas naujas, tada skirtas sklypas⁶⁴.

Tyrimų rezultatai leidžia teigti, kad Pašvitinio pirmoji bažnyčia, miestelis (nagrinėjamu laikotarpiu labiau tiktą bažnytkaimio terminas) XVI–XVIII a. kūrėsi ir vystėsi dabartinėje vietoje.

2006 m. tyrinėjimo metu **bažnyčios šventoriuje** šurfe Nr. 15, 230–240 cm gylyje atidengti XVII a. datuojami 4 apardytai kapai (19, 20 pav.). Visi jie galvomis buvo orientuoti į vakarus.

⁶⁴Vasiliauskas E. Kriukams – 420 metų, Sidabré [Joniškis], 2006, rugpj. 30, nr. 68, p. 6.

Kapas Nr. 1. Apardytas, be mirusiojo galvos, kairės kojos. Mirusiojo rankos buvo sudėtos ant juosmens. Griaučių plotis: ties alkūnėmis – 43 cm, pečiais – 36 cm, ilgis – 142 cm. Po juo atsidengė įžemis – baltas smėlis. Radinių kape nerasta, tik virš jo buvo rasta moneta (saga (?)). Po juo buvo apardytas kapas Nr. 5 (?) (pastarojo paviršiuje rastas Ldk Jono Kazimiero 1666 m. šilingas).

Kapas Nr. 2. Apardytas, be mirusiojo galvos, dubens kaulų, dešinės rankos. Griaučių ilgis – 130 cm, juosmens plotis – 31 cm. Radinių nerasta.

Kapas Nr. 3. Atsidengė PR sienelėje. Griaučių ilgis – 100 cm, plotis – 20 cm. Radinių nerasta.

Kapas Nr. 4. Atsidengė ŠV sienelėje. Griaučių ilgis – 132 cm, plotis – 10 cm. Radinių nerasta.

Iki 200 cm gylio buvo surinkta nemažai atsitiktinių radinių: XVI–XVII a. žiesta tradicinė krašto keramika (21 pav.), 2 žalvariniai XVII–XVIII a. žiedai apvalia galvute, dvi apvalios formos sagtelės⁶⁵ (22 pav.), 3 kryželiai (22 pav.), 2 apkaliukai, 2 skaidraus stiklo kampuoti ir 1 akmeninis šlifuotas karoliukai, 13 XVI–XVIII a. varinių ir sidabrinė monetų⁶⁶.

21 pav. Šurfe
Nr. 15 surinkta
XVI–XVII a. žiesta
tradicinė krašto
keramika

22 pav. Šurfe
Nr. 15 surinkti
atsitiktiniai XVII–
XVIII a. žalvariniai
radiniai

2006 m.
E. Vasiliausko
nuotraukos

⁶⁵ Panašios yra rastos Kriukų bažnyčios šventoriaus kapinėse (žr. Šapaitė A. Archeologiniai tyrinėjimai Kriukų (Joniškio r.) bažnyčios šventoriuje, Senosios Žiemgalos istorinis ir etnokultūrinis palikimas, Vilnius, 2004, p. 77) bei Linkuvos bažnyčios šventoriaus kapinėse (ŠAM in. Nr. GEK 116 237/A-L102:18, 116 447/A-L102:61).

⁶⁶ Monetas nustatyti padėjo LNM Numizmatikos skyriaus specialistas E. Remecas. Autorius dė-

koja už suteiktas konsultacijas. Kriukų bažnyčios šventoriaus kapinėse ištyrus 125 kapus, atsitiktinai rasta tik viena varinė moneta (žr. Šapaitė A. Archeologiniai tyrinėjimai Kriukų..., p. 82), o Linkuvos bažnyčios šventoriaus kapinėse, ištyrus 35 XVI–XVIII a. kapus, 19 monetų (žr. Kliaugaitė V. Linkuvos Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės bažnyčios šventorius, ATL 2003 metais, Vilnius, 2005, p. 173).

2 lentelė

Pašvitinio bažnyčios šventoriuje surinktos monetos (šurfas Nr. 15)

Eil. Nr.	Nominalas	Metai	Valstybė, kalykla	Valdovas
1.	?	?	?	?
2.	šilingas	1666	LDK, Vilnius	Jonas Kazimieras
3.	šilingas	1666	LDK, Marienburgas	Jonas Kazimieras
4.	šilingas	1661	Lenkija, Ujazdovas	Jonas Kazimieras
5.	šilingas	1664	Lenkija	Jonas Kazimieras
6.	šilingas	1572	Uždauguvio kunigaikštystė, Duolės pilis	Jonas Chodkevičius
7.	šilingas	166?	LDK, Brestas	Jonas Kazimieras
8.	šilingas	1666	LDK, Kaunas	Jonas Kazimieras
9.	šilingas	166?	Lenkija	Jonas Kazimieras
10.	šilingas	1663	Lenkija	Jonas Kazimieras
11.	šilingas	XVII a.	Ryga	Adolfas Gustavas (1621–1632 m.)
12.	šilingas	XVII a.	Ryga	Kristina Augusta Vaza (1632–1654 m.)
13.	poluška	1721	Rusija	Petras I

Plačiau apsistosime ties viena įdomesne moneta. Tai Uždauguvio kunigaikštystės valdytojo Jono Chodkevičiaus 1572 m. šilingas. Jie Livonijos karų metu buvo kardinami Duolės pilyje (šalia Rygos). Šios monetos nesėkmingai kardinotos tik vienerius metus – mokėti algoms iš užsienio samdytiems kariams (konkrečiai – Piarnu pilies igulai). Siekiant padengti susidariusias skolas samdiniam, 1570 m. Žygimanto Augusto nurodymu Uždauguvio kunigaikštystėje buvo numatyta pradeti kalti smulkiaus nominalo monetas (darbas patikėtas V. Iberfeltui ir J. Hinčui). Pirmasis bandymas kalti monetas Livonijai nepavyko dėl kelių priežascių: nepakako pajamų sidabrui pirkti; valdovo dvaras blogai žinojo Rygos monetų sudėtį; smulkių sidabro monetų metalo sudėties suprastėjimas sukėlė sidabro kainų kilimą⁶⁷. Priminsime, kad Rygoje monetų kalti nebuvo įmanoma, nes miestas 1561 m. buvo pasiskelbęs laisvuoju ir nepripažino LDK (iki 1572 m.), o vėliau (iki 1582 m.) ir Lenkijos–Lietuvos valdžios. Šios monetos Lietuvoje yra labai retai aptinkamos, daugiausia šiaurinėje dalyje. Viena tokia moneta yra rasta tyrinėtame Šapnagių kapinyne (Akmenės r.)⁶⁸.

Ateityje belieka lokalizuoti šaltiniuose minimą **Žemaitijos vyskupo dvarą**. Galimos kelios jo lokalizacijos vietas: 1) senują dvarą vietose Giedraičių, Gražaičių, Niūrių kaimuose⁶⁹; 2) 0,5 km į ŠV nuo miestelio, kairiajame Juodupio krante, vadinamajame Palivarke⁷⁰.

Kad Pašvitinio miestelis nebuvo reikšmingas XVI–XVIII a. Šiaurės Lietuvos prekybos ir amatų centras, liudija tai, kad apylinkėse nėra žinoma né vieno monetų lobio⁷¹. Tuo metu regione svarbiausi miestai ir miesteliai buvo Joniškis, Žei-

⁶⁷Balčius M., Ivanauskas E. Uždauguvio kunigaikštystės monetos, *Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai*, Vilnius, 1988, p. 76–79; Ducmane K., Vēciņš Ē. Nauda Latvijā, Rīgā, 1995, p. 73–74; Рябцевич В. Н. О чём рассказывают монеты, Минск, 1977, с. 104.

⁶⁸Senapédis R. Šapnagių (Akmenės r.) XVI–XVII a. senkapiai monetos, *Lietuvos TSR mokslo akademijos darbai*, Serija A, 1987, t. 3(100), p. 42.

⁶⁹Ši vietovė aplankyta 2006 m. balandžio mėn. Kaimai yra dešiniajame Švitinio krante, reljefas banguotas, stipriai paveiktas melioracijos, ariamas, netoli tyrinėto Aukštadvario–Gudelių senkapio.

⁷⁰Iki Antrojo pasaulinio karų čia buvo bažnyčios darelis. Pasak Juozo Žilinsko (gim. 1931 m., gim. ir gyv. Pašvitinyje, užraše E. Vasiliauskas), senoliai pasakodavo, kad čia buvus senojo medinė Pašvitinio bažnyčia.

⁷¹Yra abejotini duomenys apie Petroniškių lobį, kuri užfiksavo J. Šliavas (žr. Šliavas J. Pašvitinio–Linkuvos..., p. 120; Ivanauskas E. *Lietuvos piligų lobiai...*, p. 335). Jo likimas nežinomas.

melis, Linkuva. O per gyvenvietę éjé kelai to meto užsienio prekybai Šiaurės Lietuvos nebuvo svarbūs. Kaip rodo XIX a. pirmosios pusés Kuršo gubernijos žemėlapiai, kelai, éjé iš stambesnių vakarinės LDK dalies miestų į Rygą, Pašvitinį lenkė. Vienas jų iš Šiaulių éjo per Joniškį, o kitas – iš Kauno per Šeduvą–Linkuvą⁷². Pašvitinys buvo daugiau vyskupo stambaus dvaro vieta nei miestelis. Úkiškai svarbesnis jis tapo tik XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. Tai liudytų ir žydų bendruomenės atsiradimas.

Pašvitinyje XVI–XVIII a. kryžiavosi kelai, éjé iš Linkuvos⁷³, Joniškio, Šiaulių, Žeimelio. Tačiau šie kelai buvo lokalinių pobūdžio, o pati gyvenvietė buvo atokiau nuo svarbesnių prekybinių magistralių, kurios éjo pro gretimą Joniškį ar Žeimelį.

XII–XVII a. kulto objektais

Nors Pašvitinio apylinkėse stokojama laidojimo paminklų ir senovės gyvenviečių, tačiau čia yra ypač daug su senaja baltų religija susijusių objektų – apeiginiu akmenų, upių (pvz., Švitinio kairiojo intako Juodupio hidronimas⁷⁴) ir kt. Dauguma apeiginiu akmenų yra su smailiadugniais dubenimis. Apie Velnio akmenis **Ažuolynės**, **Kremblių** kaimuose, apie Velnio krėslą Velnibaloje, **Titonių** kaime, **Buletiškio** miškuose, apie akmenis su smailiadugniais dubenimis prie **Pelaniškių** piliakalnio (1 vnt.), iš **Gegiedžių** (1 vnt.), **Binėnų** (2 vnt.), **Miciūnų** (1 vnt.), **Pašvitinio** (1 vnt.), **Sodeliškių** (1 vnt.) kaimų jau yra skelbta⁷⁵.

Lentelėje pateikiame duomenis apie seniau ir naujai (2003 m. ekspedicijos metu) surastus ir užfiksuotus akmenis su smailiadugniais dubenimis.

3 lentelė

Akmenys su smailiadugniais dubenimis

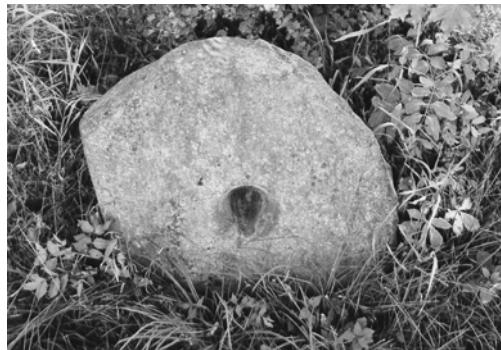
Eil. Nr.	Vietovė	Dydžiai, storis	Dubens skersmuo, gylis	Literatūra, iliustracijos Nr.
1.	Binėnai	94 × 77 cm, 25 cm	19 cm, 14 cm	Matulis, p. 60, Nr. 93 (23 pav.)
2.	Binėnai	90 × 120 cm, 30 cm	20 cm, 14 cm	Matulis, p. 60, Nr. 92 (24 pav.)
3.	Binėnai	90 × 71 cm	17 cm, 10 cm	

⁷² Karte von Kurland, Angefertigt und herausgegeben von dem Kurl. Gouverments Revisor und Ritter C. Neumann, Mitau, Verlag von G. A. Reyher, 1833, LNB R in. Nr. Kt/L1-2/45; Karte von Kurland, Angefertigt und herausgegeben von dem Kurl. Gouverments Revisor und Ritter C. Neumann, Mitau, Verlag von G. A. Reyher, 1846, LNB R in. Nr. Kt/L1-2/46; Karte von Kurland und einem Theil der angrenzender Gouverments Livland und Littauen, Berlin, 1848, LNB R in. Nr. Kt/L1-1/71; [idem] Berlin, 1867, LNB R in. Nr. Kt/L1-1/71a; [idem] Berlin, 1874, LNB R in. Nr. Kt/L1-1/72; [idem] Berlin, 1880, LNB R in. Nr. Kt/L1-1/72a; General-Karte der Russischen Ost-See-Provinzen Liv-Ehst und Kurland, herausgegeben von C. G. Rücker, Reval, Verlag von Franz Kluge, 1867, LNVM, in. Nr. 8816.

⁷³ Miškinis A. *Linkuva, Žiemgalos krašto praeitis*, Kaunas, 1999, t. 1, p. 27.

⁷⁴ Šie tarpgentiniai hidronimai ir toponomai dažni tarpgentinėse dykrose. Pavyzdžiu: Juodžių kaimas Sidabros ir Vilkiušio upelių aukštupiuse bei ištekantys 2 Juodupiai Mūšos Tyrelyje nuo Akmens (Velnio) salos; Juodupis Kriukų sen. (visi Joniškio r.); Kuršių Méguvą ir Duvzarę skyré Juodupis (Žulkus V. Tarpgentinių dykros ir mirusiųjų pasaulis baltų pasaulėžiūroje, *Vakaru baltų archeologija ir istorija*, Klaipėda, 1989, p. 110–111, 1 pav.); Mirusiųjų pasaulis baltų pasaulėžiūroje (archeologijos duomenimis), *Žemaičių praeitis*, Vilnius, 1993, t. 2, p. 30).

⁷⁵ Šliaivas J. *Pašvitinio–Linkuvos...*, p. 119–120; Matulis R. *Istoriniai akmenys*, Vilnius, 1990, p. 60–66; Tarasenka P. *Pėdos akmenyje*, Nr. 118; Tautavičius A. 1968 m. žvalgomosios..., p. 41–42.

23, 24 pav. Binėnų akmuo
su smailiadugniu dubeniu

25, 26 pav. Miciūnų akmuo
su smailiadugniu dubeniu

27 pav. Pašvitinio akmuo
su smailiadugniu dubeniu

28 pav. Pociūnų akmuo
su smailiadugniu dubeniu

29 pav. Sosdvario akmuo
su smailiadugniu dubeniu

2003 m.

E. Vasiliausko nuotraukos

(tęsinys)

Eil. Nr.	Vietovė	Dydžiai, storis	Dubens skersmuo, gylis	Literatūra, iliustracijos Nr.
4.	Binėnai ⁷⁶	?	?	
5.	Gegiedžiai ⁷⁷	?	?	Vaitkevičius, 2005, 6 pav.
6.	Miciūnai	74 × 71 cm, 28 cm	16 cm, 14 cm	(25 pav.)
7.	Miciūnai	96 × 131 cm, 31 cm	17 cm, 10 cm	Matulis, p. 63, Nr. 113 (26 pav.)
8.	Pašvitinys	110 × 50 cm	14 cm, 7 cm	Matulis, p. 63 (27 pav.)
9.	Pelaniškiai	110 × 77 cm, 30 cm	23 cm, 17 cm	Šliavas, 1970, p. 120, 2 pav.
10.	Pelaniškiai	103 × 78 cm	20 cm, 15 cm	
11.	Pelaniškiai	?	?	?
12.	Pociūnai	69 × 93 cm, 17 cm	21 cm, 11 cm	(28 pav.)
13.	Ratkūnai	105 × 76 cm	18 cm, 18 cm	
14.	Sodeliškiai	113 × 90 cm, 25 cm	18 cm, 11 cm	Matulis, p. 64
15.	Sosdvaris	73 × 73 cm, 21 cm	17 cm, 13 cm	(29 pav.)

Akmenys su smailiadugniais dubenimis dažniausiai randami sodybų teritorijoje ir todėl pagrįstai siejami su buvusiais namų kultais, namų dievybėmis Žemyna ir Pagirniais, žalčiais, o dubenyse buvo laikoma ypatinga – šventa žemė. Sprendžiant iš jėzuitų 1600 ir 1605 m. aprašymų, akmenims buvo skiriama grūdų, galvijų, namų laimės garantų funkcija. Namų dievybės globodavo sodybos užimamą teritoriją ir čia gyvenusių žmones. Joms būdavo aukojamas maistas – višta, juodas paršiukas ir kt.⁷⁸ Apeigas atlikdavo moterys.

Akmenys su smailiadugniais dubenimis tyrinėtojų datuojami XV a. antraja puse–XVI a.⁷⁹, tačiau kai kurios aplinkybės leidžia manyti, kad jie buvo naudojami ir anksčiau.

Smailiadugniai dubenėti akmenys dažniausiai yra aptinkami apibrėžtoje teritorijoje – pietinėje Žiemgalioje (Joniškio, Pakruojo, Pasvalio r. bei pietinėse Jelgavos, Bauskės r. dalyse), vėlesnio Uptytės pavieto teritorijoje, ŠR Lietuvoje (Utenos ir Molėtų r.), kiek rečiau – kitose Lietuvos vietovėse⁸⁰.

Buletiškio akmuo (30 pav.) turėtų būti skiriamas prieistorinei tarpregioninių šventviečių grupėi. Tam nepriestrautų jo buvimo vieta – Virčiuvio (skyrė Vakarų ir Rytų Žiemgalą) ir Švitinio upių gana plačioje miškingoje, pelketoje takoskyros aukštumoje, Šeševės ir Lieporo aukštupiuose. Ši kulto vieta buvo susijusi su už žmonių kontroliuojamos erdvės prasideančiu dievų ir mirusiuju pasauiliu. Čia nustatytu laiku rinkdavosi žmonės, gyvenę skirtingose žemėse (šiuo atveju Sidabrėje) bei Plonės žemės Šiurpės ir anoniminės Žeimelio–Steigvilių piliių

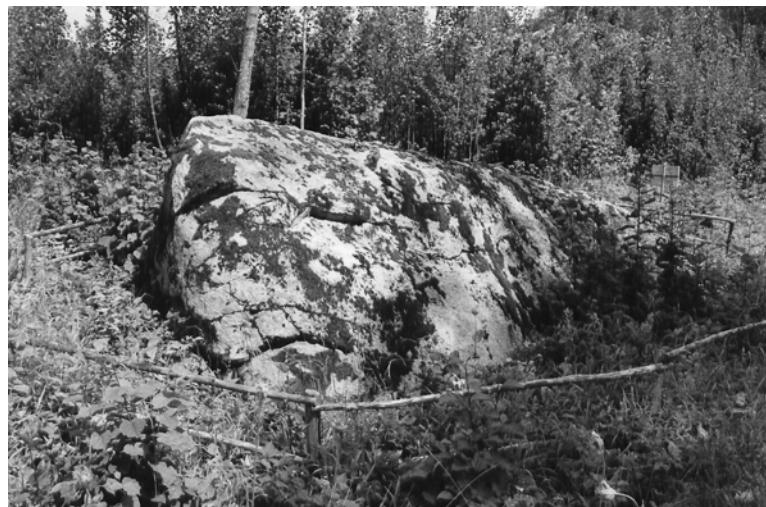
⁷⁶ Literatūroje nurodoma, kad šiame kaime yra 2 dubenėti akmenys (žr. Matulis R., p. 60), tačiau, pasak B. Ramono (gim. 1923 m., gyv. Binėnuose), yra ir ketvirtasis akmuo, kuris imūrytas į tvarto pamatus. Ekspedicijai jo rasti nepavyko – pamatai užversti mėšlu ir šiukšlėmis. Užrašyta 2003 m.

⁷⁷ B. Marcinkevičiaus sodyba, Pelaniškiai.

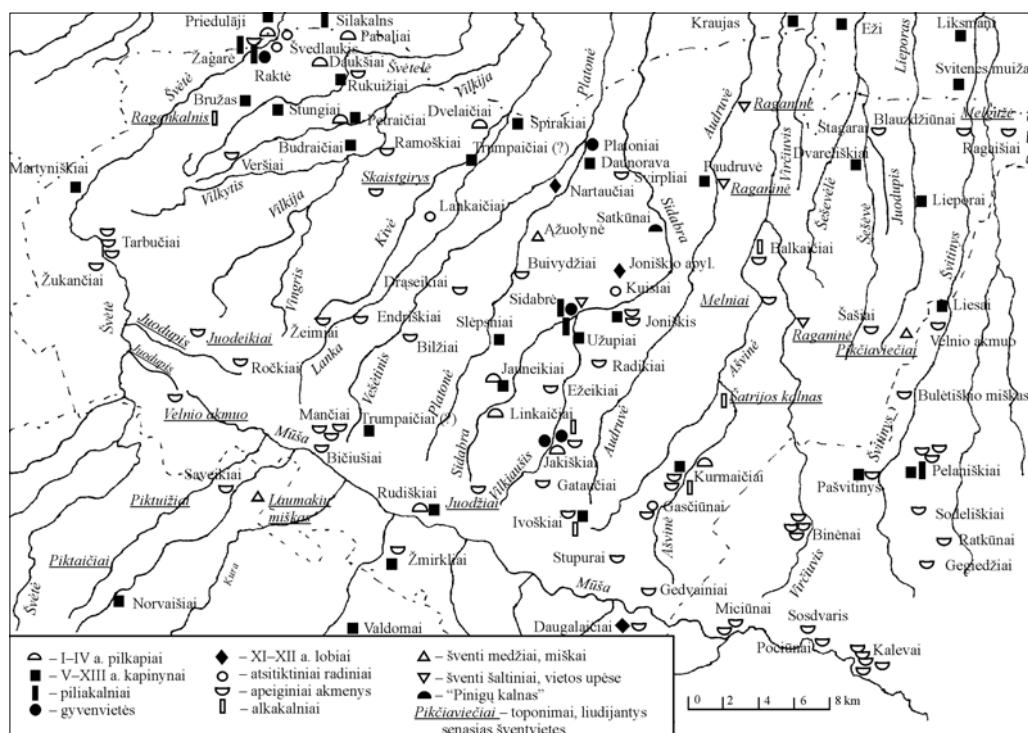
⁷⁸ Įdomu tai, kad 2004 m. (JIKM, vad. E. Vasiliauskas) atliekant archeologinius tyrinėjimus Joniškyje, Žemaičių g. Nr. 9, XVI–XVII a. dvaro pastato viete buvo rasti 2 dubenėti akmenys: vienas su smailiadugniu dubeniui buvo suskaldytas ir įverstas į vėliau statyto pastato (1938 m.) pamatu duobę, o kitas dubeniu į apačią įverstas į XVII a. ūkinę duobę. Ūkinėje duobeje rasta arklio kaukolė, o šalia esančioje kitoje – kiaulės. Ant pastato grindinio buvo rasta viršutinė girnapusė, o Jame – apatinė girnapusė (Vasiliauskas E. Joniškis XVI–XVIII a., Žemygala, 2006, nr. 1(1), p. 17, 21–22).

⁷⁹ Vaitkevičius V. Alkai. *Baltų šventviečių studija*, Vilnius, 2003, p. 108–113, 189; Akmenys su smailiadugniais dubenimis, LA, Vilnius, 2005, t. 28, p. 191–207.

⁸⁰ Vaitkevičius V. Alkai..., p. 107–108, žem. 16; Urtāns J. Latvijas kultakamei ar konisku dobumu, Rīgā, t. 17, p. 108–112; Klimka L. Istoriniai akmenys, *Lygumai. Stačiūnai*, Vilnius, 2001, p. 87.

30 pav. Buletiškio riedulys. 2003 m.
E. Vasiliausko nuotr.

apygardose). Tai visuotinių ir religinių susirinkimų vieta⁸¹. Panaši tarpregioninė šventvietė 2001 m. rasta prie Velnio akmens šalia Akmens salos – Mūšos ir Švėtės tako skyroje (Joniškio r.), kuri yra dykroje tarp Žagarės, Sidabrės bei anoniminių Žiemgalių Kulpės–Kūros Šiaulių (?) žemėj ir anoniminės Žiemgalių žemės – Ventos vidurupio. Kita – užfiksuota prie Vilūnaičių kaimo⁸², kuri yra dykroje tarp Plonės žemės Šiurpės pilies apygardos bei anoniminės Žiemgalių Kruojos–Daugyvenės baseinų žemės.

Kad Buletiškio akmens vietoje galėjo būti tarpregioninė šventvietė, liudija gyvenviečių, kapinynų ir mitologinių objekto paplitimas Joniškio, Kriukų ir Pašvitinio apylinkėse (31 pav.).

⁸¹ Vaitkevičius V. Alkai..., p. 198–199.

⁸² Klimka L. Istoriniai akmenys, p. 86–87.

Baigiamosios pastabos

Pašvitinio apylinkėse mažai archeologinių paminklų. Rasti akmeniniai kirveliai bei gyvenvietės Aukštadvaryje liekanos leidžia teigti, kad žmonės iš šias vietoves užklisdavo neolite – ankstyvųjų metalų laikotarpyje. Apie pastovias to laikotarpio gyvenvietes duomenų nėra.

Žmonių apylinkėse pagausėjo tik V–XIII a. Tai liudija Pašvitinio, Pelaniškių, Aukštadvario kapinynų radiniai. Tuo metu žmonės laidoti nedeginti, plokštiniuose kapinynuose, iš pomirtinė pasaulių išlydėti su papuošalais, darbo įrankiais, ginklais. Šiuos kapinynus paliko žiemgalių gentys.

Tačiau, lyginant su gretimomis, Pašvitinio apylinkėse ir šiame laikotarpyje stokojama paminklų. Tai yra dėl vienos priežasties – didžioji apylinkių dalis Vakaruose buvo negyvenama tarpgentinė dykra, skyrusi Rytų ir Vakarų Žiemgalą. Senoji riba buvo Virčiuvio upė (prasideda Pašvitinio apylinkėse)⁸³, kuri vėliau – XVI a. pabaigoje–XVIII a. skyrė tuometinius Šiaulių ir Upytės pavietus⁸⁴. Kad Virčiuvio baseinu (R – nuo Audruvės ir Ašvinės, o V – iki Švitinio) ėjo tarpgentinė dykra, liudija mitologinių objektų gausa. Virčiuvio upės iðdauba yra lėkšta, kuri, anot užfiksuotų kraštotyrinių duomenų, labai ištvindavusi pavasariais arba labiau palijus⁸⁵. Tai rodo, kad šios vietas netiko gyventi prieistoriniai laikais, čia žemės intensyviai pradėtos išsavinti labai vėlai – XVI–XVIII a.

Dabartinių Pašvitinio apylinkių R dalis, remiantis archeologinių paminklų išsidėstymu, priklausė Rytų Žiemgalos – Upmalės Plonės žemės⁸⁶ nedidelei Šiurpės pilies apygardai (minima 1259 m.), kurios centras lokalizuojamas Pelaniškių piliakalnyje.

Antroji Plonės žemės pilies apygarda buvo į PR–R nuo Šiurpės. Tai Guostagalio pilies apygarda (minima tame pačiame 1259 m. šaltinyje) su centru Tričių piliakalnyje. Jos pietinė riba ējo Mūšos upe. Apie šioje apygardoje gyvenusiu žmonių materialinę kultūrą liudija tyrinėtas Linkuvos kapinynas.

Trečioji apygarda buvo į ŠV–Š–ŠR nuo Šiurpės ir Guostagalio – dabartinėse Kriukų, Žeimelio apylinkėse dabartinėje Lietuvoje bei keletą kilometrų tėsési į Š Latvijos teritorijoje. R apygardos riba ējo Plonės upeliu. Yra sudėtinga lokalizuoti šios apygardos centrą, nes nėra išlikusi piliakalnio. Žeimelio piliakalnis, pasak dr. G. Zabiela, nėra piliakalnis – tai užtvankos liekanos⁸⁷. O Steigvilių ir Puodžiūnų piliakalniai, pasak J. Šliavo, yra nukasti⁸⁸. Šios pilies apygardos centras galėjo būti sunaikintame Steigvilių piliakalnyje. Apie šioje apygardoje gyvenusiu žmonių materialinę kultūrą liudija tyrinėti Dvareliškių (Joniškio r.), Diržių, Degesių (Pakruojo r.) kapinynai.

Ketvirtoji pilies apygarda buvo Plonės žemės R dalyje, iš R ir PR–P juosiamą Mūšos, o V – Islykio upeliu. Centru laikytinas tyrinėtas Kamardės pi-

⁸³Vasiļausks E. Jaunākie pētījumi Sidabrenes (Kallnjeles) arheoloģiskajos pemineklos, *Pētījumi zemgaļu senatnē. Latvijas vēstures muzeja raksti*, Rīgā, 2004, Nr. 10, p. 119.

⁸⁴Błaszczyk G. Powiat Szawelski w XVII–XVIII wieku (ze studiów nad podziałami administracyjno-terytorialnymi Žmudzi), *Acta Baltica–Slavica*, 1990, t. 19, p. 163–177.

⁸⁵Mačiulis J. *Kivyliai*, Vilnius, 1996, p. 19.

⁸⁶Jurgaitis R. Leidinys apie žiemgalių senovę /recenzija/, *Žiemgala*, 2004, nr. 1, p. 47; Plonės žemės ribose yra paplitę sakraliniai toponimai Raganinės, tik keletas jų yra už jos ribų (žr. Vaitkevičius V. *Alkai...*, p. 166–168, žem. 27). Tai padeda tiksliau lokalizuoti jos ribas.

⁸⁷Žvalgyta 2004 m. (LII, vad. G. Zabiela). Autorius dekoja už suteiktą informaciją.

⁸⁸Šliavas J. Žeimelio ir jo apylinkių archeologiniai paminklai, *Kraštotyra*, Vilnius, 1971, p. 137, 143; Girininkas A., Jarockis R., Zabiela G. Pakruojo rajono 1991 m. ..., p. 108.

liakalnis⁸⁹, esantis kairiajame Mūšos krante. Apie šioje apygardoje gyvenusių žmonių materialinę kultūrą liudija tyrinėti Ceraukstės Puodinių (Bauskės r., Latvija) ir Pamiškių, Kyburį (Pasvalio r., Lietuva) bei kiti kapinynai.

Visos Plonės žemės centras, remiantis geografine padėtimi, archeologinių paminklų koncentracija, radinių specifika, turėjo būti Žeimelio–Steigvilių apylinkėse, kurios buvo prie svarbių prekybinių kelių. Kad čia galėjo būti šis centras, patvirtina toponimika. Tai iš V nuo Žeimelio XVI–XVIII a. kairiajame Plonės upelio krante buvę Plonėnai (bažnyčia, miestelis, dvaras, kuris vadintas Didžiaisiais Plonėnais, palivarikas, vadintas Baltaisiais Plonėnais). Tuo metu čia kryžiavosi kelai iš Žeimelio, Saločių, Linkuvos, Bauskės⁹⁰.

I P–PV nuo dabartinio Pašvitinio miestelio buvo tarpgentinė dykra (jos viduriu teka Mūša), skyrusi anoniminę žiemgalių žemę, buvusią Kruojos baseine (centras galėjo būti nukastame Paliečių piliakalnyje (?), kuris XIX a.–XX a. pradžioje vadintas Turinkalnu)⁹¹. I V buvo viena iš Vakarų Žiemgalos žemių – Sidabré.

Per Pašvitinio apylinkes XI–XIII a. R–V kryptimi ėjo vietinės reikšmės kelias iš Sidabrės link Guostagalio pilies apygardos centro – Tričių piliakalnio (Linkuvos apyl.)⁹².

Kaip rodo archeologinė medžiaga, prekyba Žiemgaloje VIII–XII a. nebuvo vienodai intensyvi. Pagal radinių, susijusių su prekyba, radimvietes, Žiemgaloje galima išskirti tris prekybos intensyvumo regionus: aktyviausiai buvo prekiauta Rytų Žiemgaloje, antroje vietoje yra Vakarų Žiemgala, o trečioje – Pietų Žiemgala. Pašvitinio apylinkės priklausė būtent paskutiniajam⁹³.

Pasibaigus Kryžiaus žygiams XIII a. pabaigoje, kraštas, aišku, gerokai ištuštėjo. Tačiau ne visi gyventojai išsikėlė, nes nėra istorinių duomenų apie vykusius įnirtingus mūsius PR Žiemgalos dalyje.

Tai patvirtina ir kalbotyros duomenys. Šiaurės panevėžiškių patarmėje (iš jų įeina ir Pašvitinys), anot Z. Zinkevičiaus, yra pastebimi kai kurie žiemgalių kalbos reliktai. Tai Latvijos Žiemgalai būdinga anaptiksė, kuri yra užfiksuota Žeimelio apylinkėse, bei kirčio atitraukimas iš pirmą skiemeni, ypač dabartinių „pantininkų“ plote, kurie liudija apie žiemgalių substrato poveikį šioms aukštaičių tarmių grupėms⁹⁴. Kraštą, remiantis kalbotyros duomenimis, XIV–XVII a. kolonizavo aukštaičiai iš Uptytės pavieto, kuriam ir priklausė Pašvitinio apylinkės.

Atrodo, kad kraštas labiau pradėtas apgyvendinti tik nuo XV a. vidurio dėl keleto priežasčių. 1435 m. Pabaisko mūšyje Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio kariuomenė nugalėjo Livonijos ordiną. Tada šiaurinėje Lietuvos dalyje gyvenimas tapo ramesnis, o tai turėjo paskatinti labiau apgyvendinti kraštą.

Kita vertus, krašto kolonizaciją skatino ir ekonominiai veiksniai. XV–XVIII a. Šiaurės Lietuva, kaip ir didžioji LDK dalis, priklausė Rygos prekybiniam

⁸⁹ Daiga J. Kamārdes pilskalns, *Zinātniskas atskaites sesijas materiāli par arheoloģu un etnogrāfiju pētījumu rezultātiem 1978. g.*, Rīgā, 1979, p. 31–36.

⁹⁰ Šliauras J. Žiemgalių pēdsakais, p. 14–15, 96–99.

⁹¹ I KPM pateko keletas radinių, tarp jų ir XIII a. pabaiga–XIV a. datuojamas geležinis pentinas su skylytėmis gale žvaigždutei (KPM, in. Nr. 2004, 22/XIV). Radinys šiuo metu yra saugomas LNM AR 433: 5 (*Žiemgaliai. The Semigallians*, p. 204).

⁹² Vasiljeuskas E. Jaunākie pētījumi Sidabrenes (Kalinjeles) arheoloģikajos pemineklos, *Pētījumi zemgalu senatnē, Latvijas vēstures muzeja raksti*, Rīgā, 2004, nr. 10, p. 114, pav. 10.

⁹³ Ten pat, p. 115.

⁹⁴ Zinkevičius Z. *Lietuvii kalbos istorija*, Vilnius, 1984, t. 1, p. 357; 1987, t. 2, p. 260; Zinkevičius Z. *Lietuvii kalbos dialektologija*, Vilnius, 1994, p. 63.

hinterlandui. Kaip pastebi latvių tyrinėtoja V. Pavulanė, tuo metu paklausi prekė buvo mediena ir jos produktai (derva, pelenai). XIII–XIV a. pradžioje per Rygą importuota vietinė dabartinės Latvijos teritorijos žaliava, o nuo XV a. vidurio šios prekės masiškai pradėtos vežti iš Lietuvos. Apie buvusios prekybos mastus liudija tas faktas, kad XVI–XVII a. išnuomoti LDK valstybiniai miškai jau buvo iškirsti. Todėl XVI a. LDK pradėta rūpintis valstybinių, o XVIII a. ir privačių miškų apsauga. Miškų kirtimas skatino naujų žemdirbystės plotų įrengimą, nes miško eksploraciją nedavė tiek pelno kaip dirbama žemė (Rygoje buvo labai paklausios žemės ūkio prekės linai, kanapės ir grūdai). Miškų kirtimas paskatino vidinę krašto kolonizaciją, o ypač – retai apgvendintuose regionuose. Medkirčiai dažnai pasilikdavo gyventi darbo vietoje ir tapdavo žemdirbiais⁹⁵. Anot geologo-geografo R. Kunsko, Mūšos ir Kruojos lyguma buvo smarkiai kolonizuojama XVI a. Tuo metu Mūšos baseino upių takoskyroje buvo kertamas miškas⁹⁶. Panašūs procesai turėjo vykti ir dabartinio Pašvitinio apylinkėse. Šiam kontekste reikia paminėti įdomų ir retą atsitiktinį radinį – geležinį pentinį placiaašmenį medkirčio kirvį, kurio viena pusė per vidurį yra ornamentuota 5 simetriškai išdėstytomis duobutėmis. Jos tikriausiai turėtų reikšti nuosavybės ženklą. Kirvis rastas Joniškio miškų urėdijos Girkantių girininkijos 14-ame kvartale (Akmenės r.)⁹⁷.

Sprendžiant pagal senkapių paplitimą XVI a., o ypač XVI a. antrojoje pusėje–XVII a., galima manyti, kad pietinė Žiemgala buvo tankiai gyvenama⁹⁸. Iš šio laikotarpio téra tik vienas mažai tyrinėtas XVI–XVII a. Aukštadvario–Gudelių senkapis ir palaidojimai Pašvitinio bažnyčios šventoriuje.

Sutrumpinimai

AE – Arheologija un etnogrāfija

ATL – Archeologiniai tyrinejimai Lietuvoje

JIKM – Joniškio istorijos ir kultūros muziejus

KPM – Kuršo provincijos muziejaus (Jelgava) eksponatų šifrai

KU IK – Klaipėdos universiteto Istorijos katedra

LA – Lietuvos archeologija

LII – Lietuvos istorijos institutas

LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus (Vilnius)

LNM AK – Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus kartoteka

LNVM AS – Latvijos nacionalinio muziejaus (Riga) Archeologijos skyrius

MMT – Mokslinė metodinė taryba (prie Kultūros ministerijos)

ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus

VAK – Valstybės archeologijos komisijos archyvas

ŽŽM – Žeimelio „Žiemgalos“ muziejus

⁹⁵Pavulāne V. *Rīgas tirdzniecība ar meža materiāliem XVII–XVIII gs.*, Rīgā, 1975, p. 35, 36, 39, 43, 63, 75–77, 79.

⁹⁶Kunskas R. Lygumų kraštovės kilmė ir raida, *Lygumai. Stačiūnai*, Vilnius, 2001, p. 37.

⁹⁷Vasiliauskas E. Joniškis XVI–XVIII a., *Lietuvos archeologija*, p. 125, pav. 25.

⁹⁸Ostašenkovienė V. Vėlyvieji..., p. 19. Minėtoje publikacijoje netiksliai pateikti duomenys (visi Joniškio r.) apie kai kuriuos vėlyvuosių senkapius: **Rukuižių** kapinyne 1956 m. (ŠAM, vad. J. Naudužas) ištirti 9 XVI–XVII a. kapai (Ostašenkovienė V. Vėlyvieji..., p. 16–17, 19). Žemėlapyje ir lentelėje nepažymėti XVI–XVII a. **Kurmaičių–Linksmėnų** senkapis (žvalgytas

2003 m. (JIKM, vad. E. Vasiliauskas, KPC, vad. B. Dakanis), 2005 m. (LII, vad. I. Vaškevičiūtė, ištirti 3 kapai). Nepažymėti XIV a. **Budraičių** (JIKM saugomas geležinis īmovinis ietigalis briaunuota īmova, GEK nr. 9520 / AR 40: 3; žr. Vasiliauskas E. Ar pietinė Žiemgala XIV–XV a. buvo negyvenama dykra?, *Voruta*, 2004 12 24, nr. 24, p. 8) ir **Slėpsnių** (pentinas su žvaigždute) senkapiai. Nėra duomenų apie **Veršius** (ŠAM saugomi 3 žiedai: vienas jų paplatinta ovalia priekine dalimi, antras – reljefinės gėlytės motyvu, trečiasis – paplatinta priekine rombie dalimi. In Nr. A 35–37. Jų radimo aplinkybės lieka neaiškios).

Straipsnio rankraštis įteiktas 2006 12 04, serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos įvertintas 2007 11 07, skelbtai parengtas 2009 10 20.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Pašvitinys“ (vyr. redaktoriai ir sudarytojai *Aloyzas Bēčius, Kazimieras Kalibatas*).

Straipsnio kalbos redaktorius *Albinas Masaitis*, korektore *Rasa Kašetienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas*.

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai (tam skirtuose leidinio skyriuose):

1. Straipsnio santrauka lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorium.

© Skelbiant ar bet kokiui būdu panaudojant bet kurį svetainės www.llt.lt tekštą ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti interneto svetainės „Lietuvos lokaliniai tyrimai. www.llt.lt“ visą nesutrumpintą pavadinimą, straipsnio autoriu, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datos (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).